

Мухриддин СОДИРЖОНОВ,
Наманган давлат университети таянч докторанти

ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕКИСТОНДА ИЖТИМОЙ ТРАНСФОРМАЦИЯНИНГ ЭТНОСОЦИОЛОГИК ОМИЛЛАРИ

XXI асрда мамлакатларнинг иктисо- диёти, инсонлар ҳаёти ва жаҳон ҳамжами- ятидаги урни ахборот технологияларининг ривожланиши билан боглик бўлиб қолмоқда. Маълумки, фан ва техника жадал суръатлар билан ривожланаётган даврда илмий билим, тушунча ва тасаввурлар ҳажмининг кескин ортиб бориши сезиларли даражада кундалик турмуш тарзига айланмоқда. Бу, бир томондан, фан-техниканинг янги соҳалари тараккий этиши туфайли унинг дифференциаллашувини таъминлаётган бўлса, иккинчи томондан, фанлар орасида интеграция жараёнини вужудга келтирмоқда.

XXI аср ўзбек халқд тарихи ва миллий кадриятларини урганиш соҳасида янги зарварақдарни муҳрламоқда. Бугун- ги кунда тарихимизнинг номаълум босқич ва кирралари қайтадан кашф этилмоқда. Сунгги йилларда ўзбек халқднинг кади- мий давлатчилик анъаналари, этник тарихи ва этногенезига бағишланган катор садмокди тадқиқртдар яратилмоқда [3]. Лекин ҳозирга қадар ўзбек халқининг менталитета, унинг узига хос томонлари- ни ворисийлик ва авлодлар тукдашуви доирасида урганган социологик тадқдкот- лар деярли утказилмаган [4].

Ўар бир миллатнинг, шу жумладан, ўзбекларнинг ҳам акдий-рухий киёфаси, миллий менталитети узига хос тарихий, этник табиий- иқдимий шарт-шароитлар доирасида шакллангани боис, унинг жа- миятда содир бўлаётган ижтимоий-сиёсий ходисалар, тарихий жараёнларга булган муносабати ҳам турлича булиши, шубҳа- сиз. Чунки миллий узига хослик узок тари- хий даврдаги ижтимоий-иктисодий, сиёсий жараёнлар, табиий географик урнашув,

этномаданий алоқдлар, диний мансубликлар асосида қарор топади.

Ҳар қандай жамият ривожланишининг асосий максоди аҳоли турмуш даражасини оширишга қаратилган бўлади. Жамиятнинг ижтимоий барқарорлиги, иқдисодий ривожланиши, тинчликни таъминлаш, ин- соннинг соғлом ва фаровон ҳаёт кечири- ши учун давлат қучли ижтимоий сиёсат олиб боради. Шуларни инобатга олганда, Ўзбекистан Республикасини янада ривож- лантириш бўйича Хдракатлар стратегияси- ни амалга оширишнинг дастлабки босқич- лариданок, аҳолининг турмуш фаровон- лиги ҳамда ҳаёт сифатини таъминлаш юза- сидан катта яратувчилик ишлари амалга оширилди. Бугунги кунда давлат бюдже- тининг 60 фоиздан ортиги ижтимоий соҳани ривожлантиришга йуналтирилмоқда.

Бинобарин, мамлакатимизда ишлаб чи- қилган оқилона миллий сиёсатнинг туб узагини "Қуп миллатлилик — Ўзбекистон- нинг бойлиги" деган гоё ташкил этади. 2017-2021 йилларда Ўзбекистан Республикасини ривожлантириш бўйича Ўаракат- лар стратегиясининг V устувор йуналиши — ҳавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш ҳамда чуқур уйланган, узаро манфаатли ва амалий ташки сиёсат соҳасида белгиланган вазифалар ижросини таъминлашга алохи- да эътибор қаратилмоқда [1.27]. Мамлакатда турли миллатга мансуб фуқароларнинг ижтимоий-иктисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-маърифий ҳаётдаги фаол ишти- рокини таъминлаш, уларнинг миллий узлигини англаши ҳдмда этник қддрят- ларини саклю қрлишлари учун кенг им- кониятлар яратилди.

Этносоционал жараёнлар ижтимоий жа- раёнларнинг бир тури бўлиб, этник гуруҳ- ларнинг субъективлигини тавсифлашда муҳим

омил хисобланади. Минтақдаги этник ижтимоий жараёнлар этник бирлик ва тотувлик, этник зиддиятлар, этник миграция, этник икдисодиёт ва этник жи- ниятчиликни уз ичига олади.

Дарҳдиқат, агар этнос яхлит ходиса сифатида мавжуд бўлмаса, лекин маданий ва сиёсий хусусиятга эга бўлган "қисмли элементлар"га ажратилса, собик иттифок узининг босими остида жуда тажовузор ва уз даврида мавжуд бўлган гуруҳ этносининг услишини бостириши керак эди. Бирок, ушбу жараён содир бўлмади. Мазкур этник омил собик иттифок тузумининг барқарорлиги ва унинг сиёсий ҳамда иқтисодий таркибий қисмларига таъсир қилганидан дарак эди. Собик иттифок парчаланишининг сабабларидан бири қудрати юксалган йиллари этносларнинг ҳудудини ягона маданий доирада чеклаб қўя олмаганидир. Ёискаси, собик иттифок халқларининг маданияти, диний анъаналарга утқазилган таъйикни хисобга ол- маганда, муваффақиятли ривожланди.

Яна бир қелиб қикиши мумкин бўлган этник низони аниқ ходиса сифатида ми- сол қилиб олайлик. Баъзи "элиталар"нинг можарони келтириб чиқариши ёки гуруҳ- нинг иқтисодий даъволарга асосланганли- ги эътирози уларни танқиддан озод қил- майди (Фартона воқеалари бунинг тасди- тидир). Ушбу халқлар тарихан бир хил қелиб қикишга эга. Бугунги кунда турк ва ўзбек маданиятлари орасида сезиларли фарқ мавжуд эмас. Масалан, Фартона водийси аҳолисининг асосий қисми мусулмон экан- лиги ҳар доим улар узи- га хослигининг му- хим белгиси бўлган.

Бошқача айтганда, тушунарли, қулай ва олий бирлашма тояси ажралишни келтириб чиқаради ва Европанинг қурилиши жараёнида биз сепаратизмнинг гувоҳи бўлганмиз. Нафакат Марказий ёки Шарқ- ий Европа, бундай воқеалар йўналиши коммунистик ижрода миллий сиёсатнинг ҳатолари билан қулай тарзда тушунтирил- ган жойда, балки миллий озчиликнинг ҳуқуқдари билан ботлик бўлган барқарор, жуда гуллаб-яшнаган Барб жамиятида ҳам шундай бўлган.

Этник омилнинг узи- га хос тарзда на- моён бўлишига макро ва мезо даражадаги омиллар

қиради. Макро даражадаги асосий омилларга жамият ва давлат қиради. Жа- миятнинг умумбашарий этносоциологик хусусиятлари (аҳолининг этнодемографик таркиби, миллий қупчилик ва озчиликнинг нисбати, этник миграциянинг интенсив- лиги, фуқаролар онгида этник табақала- нишнинг мавжудлиги ёки йуқлиги ва бошқалар) билан бир қаторда, маълум бир жамият ва давлатнинг узи- га хос хусусиятлари мавжуд.

Дунёдаги барча давлатлар аҳолиси, миллий таркибига қўра, 2 гуруҳга бўли- нади. Биринчиси, моноэтник (аҳолиси, асосан, бир миллат вакиллари- дан иборат) ва иккинчиси полиэтник (қуп миллатли) давлатлардир.

Ўзбекистан ҳам узи- га хос хусусиятлар- га эга бўлиб, бу қуйидагиларда намоён бўлади. Мамлакат ҳеч қачон моноэтник давлат бўлмаган. Тарихан замонавий дунё- да энг кенг тарқалган ушбу моделни рад этган. Бугунги кунда жаҳон миқёсида авж олган глобаллашув жараёнилари моноэтник давлатларнинг қамайишига олиб қелмок- да. Мутахассисларнинг фикрига қўра, давлат аҳолисининг 5 фоизини бошқа титул бўлмаган миллатлар ташқил этса, у моноэтник давлат хисобланади. Миграцион жараёнлар авж олаётган ҳозирги замонда моноэтник давлатлар деярли қолмаган. Ўзбек миллати(этнос эмас, балки миллат)нинг шаклланиши бир-бирига бегона бўлган ирқий-этник қелиб қикиши турлича, лекин қўшни бўлган ҳудудий этник гуруҳ- лар(қозоқлар, қирғизлар, тожиклар, туркманлар ва бошқалар)нинг узок вақт "ара- лашиши" натижасида вужудга қелди. Собик иттифок даврида ҳам миллий сиёсатнинг асосида (давлат бошқаруви- га қириш, бир томондан, имтиёзлар, бошқа томондан, қечловлар ва қамситишлар) этник эмас, балки диний қарашлар ётарди.

Барча даврларда ўзбеклар нуфузи бошқа этник гуруҳларга Қараганда анча юқори бўлган, шу сабабли миллий қупчиликни нафакат қонуний, балки миқдорий қихат- дан ҳам ифодалаган. Шу билан бирга, ма- салан, Британия империяси гуллаб-яшна- ган даврида инглизлар мустанлақа халқ- лари билан солиштирганда атиги бир неча фоизни ташқил этар эди, қолос.

Бугунги кунда "маданий таъсир" фено- мени

хар доим маълум даражада зуравон-лик билан ёнма-ён баҳоланмайди, аммо узбек тили ва умуман, узбек маданияти ҳар доим узбек давлатининг таркибига кир-ган турли даврларда яшаган барча халқлар учун кучли бирлаштирувчи тамойил бўлиб хизмат қилганлигини инкор эта олмаймиз.

Собик иттифок давлатининг миллий сиёсати ички зиддиятларга тула эди, маз-кур омил унинг кулашига олиб келди. Ушбу жараёнда этник омилнинг роли аниқ ҳисобга олинмади. Асосий карама-карши-лик, шубҳасиз, мос келмайдиган иккита тенденцияни бирлаштиришга уриниш эди. Бу бир томондан, ягона миллий-этник миллат — собик иттифок халқини тенг фуқаролик сифатида шакллантириш, бошқа томондан, иттифок давлатини қуришда этниклаштириш тамойилини сақлаб қолишда намоён бўлди. Шубҳасиз, ушбу икки мафкуравий муносабат бир-бирига карама-карши эди. Мазкур ҳолатларга яна "ишончсиз" халқларнинг оммавий равиш-да депортация қилиниши, Германия истилосига дучор бўлган республикалардаги урушдан кейинги катагонлар ва яна куп воқеа-ҳодисаларни қиритиш керак.

Собик иттифок даврида этник гуруҳ-нинг институционализацияси давлатнинг миллий-худудий тузилиши ва кейинча-лик иттифокнинг парчаланишида фаол иштирок этган этномиллий элиталарнинг шаклланиши билан бошланди. Маълум бир этник гуруҳга "кон-кариндошлик" қурилишидаги этнос одатий бўлмаган тартибга солиш функциясини бажариш-ни бошлади, этник гуруҳ эса, уз моҳия-тига кура, барча аъзолари учун референт гуруҳига айлантирилди.

Бугунги кунда этник гуруҳнинг яши-рин институционализация қилиниши қуплаб миллий субъектларда қузатилмоқ-да, улар миллатлараро муносабатларнинг бузилиши ва этник зиддиятларни келти-риб чиқариши мумкин. Узбек жамиятига ҳос бўлган этносоциал табақаланиш постмодернизм даврига ҳос эмас. У фақат рамзий воқеликда мавжуд бўлиб, миллатлараро муносабатларга бевосита таъсир қилиши, айти ҳақиқат. Этник келиб чиқишига асос-ланган мураккаб этник статус тизими (миллий қупчилик ёки озчиликка тегиш-ли бўлган титулли ёки титулсиз гуруҳга аъзо

бўлиш), шунингдек, яшаш жойи ("узларининг" миллий бирлашмасида ёки "бегона" ҳудудда) турли миллат вакилла-ри уртасидаги ижтимоий масофани кенгай-тиради, этник низоларнинг авж олишига олиб келади.

Узбек жамиятидаги иктисодий-сиёсий узғаришлар одамларнинг кундалик ҳаёти-даги тузғаришларга нисбатан аҳамияти ҳамда психологик тайёргарлигидан анча олдинда бўлган "маданий кечикиш" фено-мени билан ажралиб туради.

Урта даражадаги асосий омилга ёш авлодга гуманитар (маънавий) билим бериш-ни амалга оширадиган таълим ва тарбия муассасалари, хусусан, этник узига ҳослик-ни шакллантириш ҳамда ватанпарварлик, миллий узига ҳосликни шакллантиришга ҳисса қўладиган этник-маданий таълим қиради. Ижтимоийлашув таълим субъект-лари томонидан ушбу жамиятнинг умумий мафқураси, айтикса, унинг миллий ғояси доирасида амалга оширилади.

Ўзбекистан учун ушбу жараённинг энг муҳим таркибий қисми бу — мамлакатда-ги ҳар бир халқ вакиллариининг ижобий эт-ник узига ҳослиги ва шу билан бирга, ке-лажақда узбек миллатининг шаклланиши-ни, нафақат ҳуқуқий (умумфуқаролик), балки рамзий (психологик) даражада шакллантиришни таклиф қиладиган ҳамма учуй умуммиллий узига ҳосликни вужуд-га келтириш билан изоҳланади.

Шуни тан олиш керакки, турли этник келиб чиқишга эга бўлган Ўзбекистан фу-қаролари уртасида этник батрикенглик ва узаро ижобий муносабатни яратишга кара-тилган гуманитар таълим ушбу вазифани бажармоқда. Тадқиқотчиларнинг берган маъ-лумотларига кура, янги шароитдаги икки-ламчи социализация босқичидан утган ёш гуруҳлар этник ҳурофот, экстремизм, бошқа миллат вакилларига нисбатан устунлик қилиш қайфиятидан йироқ [5]. Шундай қилиб, собик иттифок интернационалиزمи амалиётида нафақат мафкуравий камчилик-лар, шу билан бирга, батрикенг одамлар-нинг бир неча авлодларини шакллантириш-га имкон берадиган фазилатлар ҳам етарли бўлмади.

Биргина истисно бу — давлат сиёсати томонидан аниқ ва яширин тарзда етиштирилган антисемитизм синдроми.

Микро даражанинг асосий омили оила булиб, бирламчи узаро ижтимоий муносабатларнинг асосий элементи ҳисобланади. Боланинг уз халқининг этник маданиятига "кириши" оқлада руй беради. Жамиятнинг ушбу булагига бола ижтимоий муносабатларнинг бошланғич куникмалари, шу жумладан, этник муносабатларни шакллантиради, оилада этник-маданий меъёрлар тизими, ҳулқ-атвор одатлари, энг муҳими, гуруҳдараро ва шахслараро даражада низолар келиб чиқадиган салбий этник стереотиплар тизими шаклланади. Тадқиқот маълумотлари шуни кўрсатадики, оила этник "социализатор" сифатида таълим ва тарбия муассасаларининг онга таъсирида устунлик қилади. Агар оила ва мактаб турли хил кадриятлар ҳамда стереотиплар тизимини тарқатган бўлса, бу рақобатда оила ютиб чиқади, чунки оиладаги тарбия узлуксиздир ва нафакат онгли, балки онгсиз даражада ҳам амалга оширилади [6].

Шунинг учун, масалан, оиладаги социализация жараёнида мустақамланган этник муросасизлик стереотиплари, узаро муносабат ва ижтимоий ҳулқ-атвор даражасида, купинча мактабда буладиган ижобий узаро этник муносабатлар меъёрида булади. Юқоридагиларни тулдирувчи омиллар сифатида оммавий ахборот воситалари ва санъат (авваломбор, адабиёт) ҳақида гапириш керак, улар ҳам этник маданият, ҳам этник меъёрлар тизими, ҳулқ-атвор одатлари ва идрок этиш стереотипларини шакллантиришда "иштирок этадилар". Бошқа этник гуруҳ вакилларининг баҳолари ва уларнинг таъсири ҳар доим ҳам "қабул қилувчилар" томонидан тан олинавермайди.

Шахслараро даражадаги этник муносабатларнинг йўналишини белгиловчи узиға хос омил ижтимоий жараёнларнинг шахсий тажрибаси ҳисобланади. Мазкур тажриба нафакат ижобий ёки салбий булиши, балки у ҳозир ҳам мавжудлигига ботлиқ. Бундан ташқари, узаро муносабатларнинг шахсий тажрибаси (маълум бир этник гуруҳ вакиллари

билан танишиш), аксарият ҳолларда, ижтимоийлашув жараёнида шакллланган ижтимоий стереотиплар тизимининг таъсирини қамайтиради, шу билан бирга, бундай ҳолатларнинг йўқлиги этник жихатдан "бошқа" шахсни қабул қилиш ва баҳолаш ҳақидаги стереотипларни кўчайтиради.

Қўп миллатлилик шароитида миллатлараро муносабатларни йўлга қўйишда ҳар бир миллатнинг узиға хослиги, манфаат ва эҳтиёжларининг ҳилма-ҳиллигини ҳисобга олишни такозо этади. "Бугун мамлакатимизда 130 дан ортиқ миллат ва элат вакиллари бир оила фарзандларидек аҳил ва иноқ яшамоқда" [2]. Бу эса шу юртда яшаётган турли миллат вакиллариининг миллий масъулиятига, давлат ва нодавлат жамоат ташкилотларининг этномаданий сиёсати борасидаги фаолиятига ҳам ботлиқдир. Мамлакатимизда этник узиға хосликни ривожлантириш ва миллатлараро муносабатларни янада уйғунлаштиришда 138 та миллий-маданий марказ етакчи роль уйнамоқда.

Турли миллат ва элатларнинг узиға хос маданий анъаналари ва кадриятлари қаби жихатларни ҳисобга олиш миллий манфаатлар тизимида миллатлараро муносабатларни барқарор ва изчил ривожлантириш имконини беради. "Чунки ижтимоий тараккиёт полиэтниқ жамиятларда турфа ҳиллик белгиларини узиға намоён қилмоқда" [3. 15].

Хулоса сифатида шуни қайд этиш мумкинки, инсон уз табиатиға қўра, ижтимоий муҳитға ҳурмат билан ёндашади ва жамиятнинг муҳим таркибий қисми сифатида тақдим этишини ҳисобга олсақ, ушбу таъмоийлини социоцентризм ва антропоцентризм таъмоийллари уртасида қоладиган антропоцентризмни илғари қўриш учун асослар мавжуд. Социоцентризм таъмоийли узок вақт давомида Раббнинг ижтимоий-сиёсий тизимларида ва халқ оммаси ижтимоий тараккиёт қўчи деб ҳисобланган социалистик тизимларда қўлланилган.

Инсон, маданий, ҳужалиқ, сиёсий ва ҳуқуқий соҳалардаги жамият ҳамқўрлигига асосланган антропоцентризм таъмоийли бошқа макроолам кадриятлари билан биргаликда

моддий ва маънавий кадриятларни аниқдашни тахмин қилади. Хдр бир киши-нинг моддий ва амалий ҳаётига эътибор қаратилса, жамиятнинг алоҳида аъзолари учун шахсий ҳавфсизлик муҳим бўлиб, у бошқалар томонидан тасдиқланиши ва бир-бири учун аҳамиятли бўлиши керак.

Манба ва адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасини янада риважлантириш бўйича Қўрағандар стратегияси тўғрисида"ги Қарори. — Т.: "Ада-лат", 2017. - 27 б.

2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тартиқ йўлимишни қатъият билан давам эттириб, янги басқинга қўтарамиз. — Т.: "Ўзбекистон", - 296, 297, 298 б.

3. Асқаров А.А. Ўзбек халқи этнагенез ва этник тарихининг баъзи бир назарий ва ил-мий метадалагик асаслари // "Ўзбекистон тарихи", 2002. № 4. — 54-60 бетлар.

4. Бекмуродав М.Б., Бегматав А. Миллий менталитет ва раҳбар маънавияти. - Т.: Адалат. 2003; Бекмуродав М.Б. Ўзбек менталитети хусусиятлари // "Ижтима-ий фикр". 1998. № 1. — 49-53 бетлар.

5. Мўсаев О.Р. Ўзбекистонда миллат-ларара мунасабатларни риважлантиришнинг ижтимаий-фалсафий хусусиятлари. Фалса-фа фанлари дактари (DSc) диссертацияси автореферати. — Т., 2017. 150 б.

6. Триандис Г.К. Культура и саиалънае паведение. - М.: "Фарум", 2007.

Замонавий Ўзбекистонда ижтимоий трансформациянинг этносоциологик омиллари

Мухриддин Содиржонов,
Наманган давлат университети
таъин дактаранти

Аннотация: маъалада ўзбек жамиятида-ги иқтисадий-сиёсий узғаришлар ва адам-ларнинг

қундалик ҳаётидаги тўб узғаришлар ҳақида мулаъазалар илғари сурилган. Шунингдек, заманавий Ўзбекистонда ижтимоий трансформациянинг этнасаиалагик амиллари, этнасаианал жараёнларда этник гуруҳларнинг субъективлиги тавсифлан-ган. Турли миллат ва элатларнинг узига ҳас маданиян аъаналари ва қадриятлари қаби жихатларни ҳисабга олиш миллий манфаат-лар тизимида миллатларара мунасабатларни барқарор ва изил риважлантириш имкани-ни беради. Минтақадаги этник ижтимаий жараёнлар, этник бирлик ва татувлик, этник зиддиятлар, этник миграция ва этник иқтисадиётнинг аҳамияти ҳақида фикрлар баён этилган.

Қалит сўзлар: глабаллашув, интернет, этник, менталитет, этнасаиал жараён, аммавий аҳбарат васиталари, виртуал майдан, раъамли иқтисадиёт, мадернизация, титул халқлар, интернационализм, миграция, институционализация, социализация, стереотиплар.

Этносоциологические факторы социальной трансформации в современном Узбекистане

Мухриддин Содиржонов,
базовый докторант Наманганского
государственного университета

Аннотация: в статье рассматриваются экономические и политические изменения в узбекском обществе и радикальные изменения в повседневной жизни людей. В статье также описаны этносоциологические факторы социальной трансформации в современном Узбекистане, субъективность этносов в этносоциальных процессах. Учет таких аспектов, как уникальные культурные традиции и ценности разных наций и народов, позволяет обеспечить устойчивое и последовательное развитие межэтнических отношений в системе национальных интересов. Этнические социальные процессы в регионе обсуждаются с точки зрения этнического единства и согласия, этнических конфликтов, этнической миграции и важности этнической экономики.

Ключевые слова: глобализация, интернет, этнический, менталитет, этносоциальный процесс, средства массовой информации, виртуальное поле, цифровая экономика, модернизация, титульные нации, интернационализм, миграция, институционализация, социализация, стереотипы.

**Ethnosociological factors
of social transformation in
modern Uzbekistan**

Mukxriddin Sodirjonov,
Researcher
Namangan State University

Abstract: *The article examines economic and political changes in Uzbek society and radical changes in the daily life of people. The article also describes ethnosocial factors of social transformation in modern Uzbekistan, the subjectivity of ethnic groups in ethnosocial processes. Taking into account such aspects as the unique cultural traditions and values of different nations and peoples makes it possible to ensure the sustainable and consistent development of interethnic relations in the system of national interests. Ethnic social processes in the region are discussed in terms of ethnic unity and harmony, ethnic conflicts, ethnic migration and the importance of the ethnic economy.*

Key words: *globalization, internet, ethnic, mentality, ethno-social process, mass media, virtual field, digital economy, modernization, titular nations, internationalism, migration, institutionalization, socialization, stereotypes.*